

2025-06-05

Ude- och hjemme. Danska handelsflottan under andra världskriget.

Idag är det Danmarks nationaldag! Selvfølgelig gratulerar vi våra grannar och uppmärksammar nationaldagen med ett nedslag i Danmarks rika sjöfartshistoria.

För en månad sedan firades runt om i Danmark 80-årsminnet av befrielsen från den tyska ockupationen.

Vid andra världskrigets utbrott den 3 september 1939 förklarade sig Danmark neutralt. Handelsflottan, som då bestod av runt 550 fartyg med storlek över 100 brt ställdes under central ledning, Fragtnævnet, för att säkra nödvändiga import - och exportflöden för folkförsörjningen.

Man lyckades förhandla med tyskarna om fri lejd i den viktiga trafiken till och från England dit man exporterade lantbruksprodukter och importerade kol tillbaka. Men trots den fria lejden miste man flera fartyg och människoliv under hösten 1939 och våren 1940 när den tyska Kriegsmarine agerade självsvalt. Även utlagda mineringar krävde sin tribut. Ett flertal fartyg och fiskebåtar gick förlorade. Övervägande utanför den brittiska östkusten.

Tidigt på morgonen den 9 april 1940 landsatte tyskarna trupper vid Langelinie mitt inne i Köpenhamn samtidigt som trupper gick över gränsen i södra Jylland. Efter två timmar kapitulerade Danmark som i princip var helt nedrustat och hade inget att sätta emot tyskarna. I de efterföljande förhandlingarna antog Danmarks regering efter protest tyska villkor och ställde sig under tysk administration och bildade en samlingsregering.

M/S ELEONORA MÆRSK, 16 000 tdw. Byggt på Deutsche Werft, Hamburg-Finkenwerder 1936 för D/S Svendborg & D/S af 1912 (A. P. Møller)

Den 9 april 1940 befann fartyget sig på resa i ballast till Abadan i Persiska Viken. Efter skepsråd ombord den 23 april där manskapet krävde, under hot om att överta fartyget, att man seglade till allierad hamn ankom M/S ELEONORA MÆRSK den 24 april till Bahrein, där fartyget övertogs av engelsmännen.

Den danska handelsflottan blev nu delad i två grupper.

Den del av flottan som låg utanför en linje mellan Bergen och gränsen mellan Tyskland och Holland, **udeflåden**, uppmanades av danska regeringen att gå till närmaste dansk eller neutral hamn. Den del som låg innanför linjen, **hjemmeflåden**, uppmanades att avvakta vidare order.

Hjemmeflåden

Hjemmeflåden bestod inledningsvis av 175 fartyg på mer än 500 brt och 137 fartyg på 100-500 brt med totalt cirka 6 000 sjömän. Därtill kom ytterligare omkring 150 mindre segelfartyg med hjälpmotorer. Dessutom fanns det en särskilt utsatt flotta av ett hundratal fiskefartyg i Nordsjön och innanför Skagen.

När det gällde vart och med vad fartygen skulle segla under de nya betingelserna kom det till ett avtal med ockupationsmakten. Hjemmeflåden skulle först och främst användes till att täcka det danska behovet av import av kol och koks, pappersmassa samt korn och konstgödning. Resterande tonnage skulle segla för tysk räkning vilket i praktiken för de större fartygen innebar att frakta järnmalm från norra Sverige till Tyskland och sedan kol och koks i retur från Tyskland eller Polen till Danmark.

För de mindre fartygen kom det framför allt att handla om livsmedel till Tyskland från Norge, Baltikum och naturligtvis Danmark. En del kom även att sysselsättas i tysk kustfart.

I malmtrafiken kom cirka 90 fartyg från 24 olika rederier att delta och cirka 3 miljoner ton järnmalm att fraktas. Malmfrakterna pågick fram till och med september 1944.

Att segla i hjemmeflåden var en inte helt ofarlig verksamhet. Fartygen hotades av både engelska och tyska minor och angrepp från allierat flyg längs hela nordsjökusten och i tyska, holländska och polska hamnar.

Hjemmeflåden seglade under dansk flagg under hela kriget. Under krigets sista veckor blev dock ett 10-tal av dessa fartyg beslagtagna av tyskarna för att ingå den omfattande evakueringen av tyskarna från hamnar i östra och sydöstra Östersjön.

Under våren 1945 bröt trafiken på Tyskland helt samman. De flesta fartyg låg därefter stilla fram till krigsslutet i maj 1945.

Totalt förlorades 54 ång- och motorfartyg, 45 motorseglare och 102 fiskefartyg i hjemmeflåden under perioden 9 april 1940 till 5 maj 1945.

Søværnet (danska örlogsflottan)

Efter kapitulationen den 9 april 1940 blev huvuddelen av Søværnet efter avtal med tyskarna upplagd. De olika fartygen spreds ut mellan olika hamnar för att minska risken för ett allierat luftanfall.

Allt som allt bestod flottan ett 40-tal fartyg bl.a. panskarskeppen *Niels Juel* och *Peder Skram*, elva torpedbåtar, tio ubåtar och nio minröjare. *Søværnet* kom framför allt att sysselsättas med minröjning i de inre farlederna. I februari 1941 gick danska regeringen efter påtryckningar med på att överlämna sex obeväpnade torpedbåtar till tyskarna.

Ledningen för *Søværnet* visste att det var risk för att tyskarna ville försöka ta kontroll över de danska örlogsfartygen och hade därför beslutat att om detta skulle ske skulle flottans fartyg söka sig över till Sverige och om detta inte gick skulle fartygen sänkas så att de inte kom i tyska händer.

Under augusti 1943 ökade spänningarna mellan den danska regeringen och ockupationsmyndigheterna. Den 28 augusti avgick regeringen och samarbetspolitiken upphörde. På kvällen samma dag gick order ut från *Søværnets* ledning till flottan om höjd beredskap för flykt eller sänkning. Den 29 augusti kl 04 utfärdade tyskarna undantagstillstånd. Sju minuter senare gick ordern ut från *Søværnets* ledning att alla fartygen på Holmen (Köpenhamns örlogsstation) skulle sänkas. Några minuter därefter till alla övriga örlogsfartyg: "Søg svensk område".

Man lyckades sänka 32 fartyg och 13 fartyg lyckades ta sig över till Sverige och internerades i Karlskrona.

Dessa 13 fartyg blev basen i den danske flotttiljen som formellt upprättades i september 1944 i Karlskrona. Sverige gav flotttiljen tillåtelse att öva i ett avgränsat område i den blekingska skärgården och ställde även behövliga drivmedel till förfogande. Efterhand kompletterades flotttiljen med ytterligare 20-tal fartyg som lyckats smita över till Sverige.

Udeflåden

Vid ockupationen den 9 april 1940 bestod udeflåden av runt 250 fartyg och cirka 6 300 sjömän.

Redan på ockupationens första dag beordrades Royal Navy av de engelska myndigheterna att ta danska fartyg under "beskydd". Danska fartyg i allierade hamnar skulle hindras från att lämna och påträffade fartyg till sjöss skulle uppbringas och föras till allierad hamn.

Dagen därpå kom det en appell via BBC till danska fartyg till sjöss att söka sig till allierad hamn. Samtidigt kom det från myndigheterna i Köpenhamn en telegrafisk uppmaning till fartygen att söka sig till dansk eller neutral hamn. Företrädesvis tyskvänliga neutrala hamnar.

De flesta fartygen ignorerade uppmaningarna från Köpenhamn och tog sig självmant till allierad hamn. I vissa fall efter skeppsråd ombord.

Här blev fartygen beslagtagna och i vissa fall blev besättningen också internerad för en kortare tid. Man ansåg att den snabba kapitulationen och efterföljande samarbete med tyskarna tydde på att danskarna inte var helt att lita på. Tekniskt sett var de ju fiender. De beslagtagna fartygen fördelades senare av Ministry of War Transport till olika engelska

rederier för att stå för management. Fartygen behöll oftast sina namn men fick engelsk flagg. Besättningen uppmuntrades att stanna kvar ombord men till kraftigt sänkta löner (engelsk nivå).

I slutet av april 1940 hade danska 127 fartyg hamnat under brittisk kontroll. Senare tillkom ytterligare fartyg och allt som allt hamnade 145 danska fartyg tillhörande 37 olika danska rederier under brittisk kontroll. Av dessa fartyg gick 69 förlorade. De mindre fartygen sysselsattes framför allt i brittisk kustfart medan de större fartygen kom att hamna i konvojfarten runt om i världen. Störst bland dessa brittiskkontrollerade fartyg var tankfartyget *Eleonora Maersk* på 16 000 tdw som sänktes redan i maj 1941 i Medelhavet utanför Kreta.

Till USA, som då var neutralt, sökte sig 40 danska fartyg. Här blev de upplagda fram till sommaren 1941 då de blev beslagtagna av USA (U.S. Maritime Commission) som under Panamaflagg och nytt namn satte in dem i allierad fart. Besättningarna uppmanades att stanna kvar. En del av fartygen hamnade även på Stilla havet. Ett 20-tal av de "amerikanska" fartygen blev sänkta eller allvarligt skadade.

Händelserna den 28-29 augusti 1943 då samarbetspolitiken upphörde och den danska örlogsflottan i stort sett oskadliggjordes av danskarna själva upprättade även den danska hedern i de allierades ögon. Man hade tydligt markerat på vilken sida man stod. Från hösten 1943 betraktades nu Danmark som en fullvärdig allierad. Detta innebar bl.a. att de danska fartygen i allierad tjänst från juldagen 1943 fick bära dansk flagg, Dannebrogen, om de hade dansk befälhavare och huvuddelen av besättningen var dansk.

Under invasionen i Normandie i Frankrike på D-dagen den 6 juni 1944 deltog 30 danska fartyg och av dessa 24 under Dannebrogen.

Totalt förlorades i udeflåden 112 ång- och motorfartyg, 3 motorseglare och 13 fiskefartyg.

Slutet

Den 5 maj 1945 var kriget över för Danmarks del. Den danska flottiljen anlände till Helsingborg tidigt på morgonen för att delta i överskeppningen av den danska brigaden till Helsingör. Strax för kl 10 började överskeppningen till Helsingör där den mottogs med stort jubel. Den 11 maj anlände sedan den danska flottiljen med bevakningsfartyget *Havkatten* i spetsen till Köpenhamn och därmed avslutades denna epok av örlogsflottan i asyl och det återupprättade Søværnet tog över.

De beslagtagna fartygen som överlevt kriget återlämnades av de allierade efter hand. Efter Japans kapitulation den 15 augusti 1945 började även avvecklingen av de beslagtagna fartygen i Stilla havstrafiken.

Totalt omkom runt 1 000 danska sjömän i allierad tjänst. Därtill kom förlusterna bland de som seglade i hemmeflåden. Allt som allt miste över 2 000 danska sjömän och fiskare livet under andra världskriget.

Och liksom i Sverige tog det tid innan sjöfolkets insatser under kriget fick det erkännande de förtjänade.

Not:

Antalet förlista fartyg kommer från rapporten:

FORTEGNELSE OVERKRIGS FORLISTE OG KRIGSHAVAREREDE DANSKE SKIBE
utgiven av MINISTERIET FOR HANDEL, INDUSTRI OG SØFART i OKTOBER 1950

Text: Bo Jershed